

فصل هفتم: کارزار آذربایجان

1- Fernande Beatrice Sheid. Bagirov and Soviet Policies in Iran 1939-1946. pp. 108-109, 125-126 AP SPIHMDA, f. 1, s. 89, i. v. 3.

جمیل حسنی. فراز و فرود فرقه دموکرات آذربایجان، صص ۱۹-۲۰.

۲- همان. صص ۶۶/۷۱-۳۵/۲۵/۶۵

AR SPIHMDA, f. 1, s. 89, i. 120, v. 64. AR SPHMDA, f. 1, s. 89, i. 101, v. 96-98.

3- Major A. G. Shakhgil'diev to Bagirov, 18 may 1944, Tabriz, GAPPOD AzR, F. 1, op. 89. D. pp. 30-34. See Fernande Beatrice Sheid. Bagirov and Soviet Policies in Iran, 1939-1946. pp. 214-215, 259-265, 267-271, 280.

4- ibid. pp. 193,249.

۵- به گفته‌ی گازائف، چهل هزار نفر در این همایش شرکت داشتند و با شعار «زنده باد ارتش خلق آذربایجان»، از پیشه‌وری، شبستری و بی‌ریا استقبال کردند.

Gasarov to Bagirov. 15 February 1946 GAPPOD AzR, F.I. p. 89. D. 120, p. 89, I 157, v. 96. ibid. pp. 322,327-328

به نقل از جمیل حسنی. فراز و فرود فرقه دموکرات آذربایجان به روایت اسناد محرمانه آرشیوهای اتحاد جماهیر شوروی، صص ۱۲۸-۱۲۹. برای آگاهی از سابقه‌ی رهبران فرقه‌ی دموکرات، نحوه‌ی فعالیت آن، دامنه‌ی نفوذش در مردم و رابطه‌اش با حزب توده نگاه کنید به:

Touraj Atabaki, Azerbaijan, Ethnicity and Autonomy in Twentieth Century Iran (London, New York 1993) Louise L'Estrange Fawcett, Iran and the Cold War. The Azerbaijan Crisis of 1946 (Cambridge 1992).

6- Bagirov and Maslenikov to Stalin. 29 March 1946. GAPPOD, AzR, F.I. op. 89, D. 112. p. 40-42, Information from Tabriz troika to Bagirov, 5 April 1946. GAPPOD AzR, F. 1, Op, 89, D 114, pp. 88-90 and Report from Bagirov to Maskolnikov, to Stalin and Molotov, 5 April 1946, GAPPOD AzR, F. 1, op. 89, D. 112, 53-56. Fernande Beatrice Sheid. Bagirov and Soviet Policies in Iran 1939-1946. pp. 336-337.

7- Letter Of the Tudeh to the AUCP (b) cc, September 1945, RTsKhIDNT. F, 17, op. 128. d. 818, I, 182. Natalia I. Yogorova. The "Iran Crisis" of 1945-1946: A View from Russian Archives. pp. 10-11.

درباره‌ی نظر حزب توده پیرامون تشکیل فرقه‌ی دموکرات و اختلاف میان این دو جریان نگاه کنید به:

Ervand Abrahamian. Communism and Communalism in Iran: The Tudeh and the Firqah-i Dimokrat. International Journal of MES. I, 1970. pp. 291-316.

8- Bul'. Report on Pischevari's meeting with Kambakhsh on 4 April 1946. 6 April, GAPPOD AzR. I, op. 89, D. 117, pp. 60-61. Fernande Beatrice Sheid. Bagirov and Soviet Policies in Iran 1939-1946. pp. 333-338. Bagirov to Atakishiev, via Emelianov, cc: Maslenikov, Yakubov, 15 November, GAPPOD AzR, F. I, op. 89. ibid. p. 285.

۹- نامه‌ی استالین به پیشه‌وری، نخستین بار در مقاله‌ی خواندنی «بحران ایران»، نوشته‌ی ناتالیا یگورووا، محقق روس، در سال ۱۳۷۵ (۱۹۹۶) به چاپ رسید. برای آشنایی بیشتر با متن فارسی این نامه نگاه کنید به: جمیل حسلی. فراز و فرود فرقه دموکرات آذربایجان، صص ۱۷۹-۱۸۸.

۱۰- سرگذشت دکتر نصرت‌الله جهانشاهلو افشار. ما و بیگانگان، صص ۲۳۹-۲۴۴ و خاطرات جهانشاهلو افشار در گفتگو با حمید احمدی. انجمن مطالعات و تحقیقات تاریخ شفاهی ایران. برلین، ششم اردیبهشت ۱۳۷۴ (۲۶ آوریل ۱۹۹۵). رالف کاتس، محقق آلمانی، حتی از شرکت سادچیکوف در برخی از جلسات مذاکراتی که میان قوام و پیشه‌وری جریان داشت، سخن می‌گوید.

Ralph Kauz, Politische Parteien und Bevölkerung in Iran: Die Hezh-e Demokrat-e Iran und ihr Führer Qavam o-Saltanae. Seite 58.

11- Stephan L. McFarland. The Crisis of Iran 1941-1947: A Society in Change and the Peripheral Origin of the Cold War. pp. 441-442. Touraj Atabaki. Azerbaijan: Ethnicity and Autonomy in Twentieth Century Iran. pp. 154-155.

۱۲- به نقل از خانابا بیانی. غائله آذربایجان، صص ۵۳۳-۵۳۰.

Louise L'Estrange Fawcett. Iran and the Cold War. The Azerbaijan Crisis of 1946. pp. 63-64. Stephan L. McFarland. The Crisis of Iran 1941-1947: A Society in Change and the Peripheral Origin of the Cold War. pp. 113-119. Emilianov, Information on Iran and Iranian Azerbaijan. 2 September 1946, GAPPOD AzR, F.I, op. 89, D. 114, pp. 162-175, p. 167. Fernande Beatrice Sheid. Bagirov and Soviet Policies in Iran 1939-1946. pp. 340-341.

۱۳- برای آگاهی از متن کامل موافقتنامه پیشه‌وری و فیروز نگاه کنید به: خانابا بیانی. غائله آذربایجان، صص ۵۵۴-۵۵۷.

۱۴- دموکرات ایران. شماره‌ی مخصوص. دوم آبان ۱۳۲۵، صص ۷.

Leonard Binder. Iran: Political Development in a Changing Society. pp. 207-208. Ervard Abrahamian. Iran Between Two Revolutions. p. 231.

۱۵- دموکرات ایران. سال اول. شماره‌ی مخصوص. دوم آبان ۱۳۲۵، صص ۳ و سال اول.

شماره‌ی ۱۰. ۱۹ آبان ۱۳۲۵، ص ۱۶۶. و سال اول. شماره‌ی ۳۰. سیزدهم آذر ۱۳۲۵، ص ۱/۴. و سال اول. شماره‌ی ۱۳. ۲۲ آبان ۱۳۲۵، ص ۱/۴ و سال دوم. شماره‌ی ۲۷۸. ۱۶ آبان ۱۳۲۶، ص ۲. ایرج افشار. یادداشت‌های سیاسی قوام‌السلطنه. آینده. سال نوزدهم. شماره‌ی ۷-۹. مهر - آذر ۱۳۷۲، صص ۷۶۴-۷۶۲.

۱۶- در کابینه‌ی ائتلافی قوام مرتضی یزدی وزیر بهداری، فریدون کشاورز وزیر پیشه و هنر، ایرج اسکندری وزیر صنعت و تجارت بودند. اللهیار صالح نیز از حزب ایران، وزیر دادگستری بود.

17- George Lenczowski, *Russia and the West in Iran, 1918-1948. A Study in Big - Power Rivalry*. p. 305. Touraj Atabaki. *Azerbaijan: Ethnicity and Autonomy in Twentieth Century Iran*. p. 164. Stephan L. McFarland. *The Crisis in Iran 1941-1947: A Society in Change and the Peripheral Origin of the Cold War*. pp. 454-455. Louise L'Estrange Fawcett. *Iran and the Cold War. The Azerbaijan Crisis of 1946*. pp. 73-74. Ralph Kauz, *Politische Parteien and Bevölkerung in Iran: Die Hezb-e Demokrat-e Iran and ihr Führer Qavam o-Saltanae*. Seite 511-512.

پارک هتل تهران شاهد واقعه‌ی مهم دیگری نیز بود: «در آبان ۱۳۲۵، قوام‌السلطنه شرکت آلکساندر گیپ را به سمت مهندس مشاور برای طرح لوله کشی آب تهران انتخاب نمود و قرارداد مربوطه بین شهرداری تهران و این شرکت به امضاء رسید.» به مناسبت امضای این قرارداد، شرکت آلکساندر گیپ مجلس ضیافتی در ۱۱ آذر ۱۳۲۵ در پارک هتل ترتیب داد. خاطرات ابوالحسن ابتهاج، ص ۱۵۷. برای آگاهی از سابقه و چگونگی لوله کشی آب تهران نگاه کنید به: فتح‌الله کشاورز. لوله کشی آب تهران. گنجینه اسناد. دفتر دوم، زمستان ۱۳۶۸، صص ۱۵۳-۱۴۴.

18- Emlianov. *Information on Iran and Iranian Azerbaijan*, 2 September 1946, GADDOP AzR, F.I. op. 89, 114, pp 162-175, p. 163. See Fernande Beatrice Sheid. *Bagirov and Soviet Policies in Iran 1939-1946*. p 343.

۱۹- حبیب لاجوردی. مصاحبه با محمدناصر قشقایی، مرکز مطالعات خاورمیانه تاریخ شفاهی دانشگاه هاروارد. ۳۱ ژانویه ۱۹۸۳. نوار اول. نوزاده بوشهری. اسرار نهفت جنوب، صص ۸۴-۸۳ به نقل از

Ivanov, *Plemina Farsa*. p. 139. Pierre Oberling. *The Qashgai Nomads of Fars*. pp. 184-185, 187, 190.

۲۰- رهبر، شماره‌ی ۸۴۲. ۲۹ مهر ۱۳۲۵، شماره‌ی ۵۵۰. ۸ آبان ۱۳۲۵. ظفر، شماره‌ی ۳۵۶، ۲۷ شهریور ۱۳۲۵. شماره‌ی ۳۷۲، ۱۷ مهر ۱۳۲۵. جبهه، شماره‌ی ۲۲، ۲۲ دی ۱۳۲۵، شماره‌ی ۲۳، ۲۳ دی ۱۳۲۵. شماره‌ی ۲۴، ۲۵ دی ۱۳۲۵. شماره‌ی ۲۶، ۲۷ دی ۱۳۲۵. ایران ما، شماره‌ی ۱۶۱۶، ۱۰ شهریور ۱۳۲۵. دموکرات ایران، شماره‌ی ۴ و ۲۲،

آذر ۱۳۲۵، شماره‌ی ۲۴، ۶ آذر ۱۳۲۵. شماره‌ی ۱۷، ۲۸ آبان ۱۳۲۵، صص ۱/۴. شماره‌ی ۱۹، ۳۰ آبان ۱۳۲۵، ص ۱.

۲۱- به نقل از خان‌بابا بیانی. *غائله آذربایجان*، ص ۶۱۲.

۲۲- *دموکرات ایران*. سال اول. شماره‌ی ۲۲، ۴ آذر ۱۳۲۵، ص ۱. شماره‌ی ۲۵، ۷ آذر ۱۳۲۵، ص ۱. شماره‌ی ۳۵، ۲۱ آذر ۱۳۲۵، ص ۲. شماره‌ی ۳۶، ۲۲ آذر ۱۳۲۵، ص ۲. شماره‌ی ۸۳، ۲۲ بهمن ۱۳۲۵، ص ۱.

۲۳- نگاه کنید به نشریه‌ی *آذربایجان*، شماره‌ی ۳۵۷، ۵ آذر ۱۳۲۵ و همان، شماره‌ی ۳۷۱، ۲۱ آذر ۱۳۲۱.

جمیل حسینی. *فراز و فرود فرقه دموکرات آذربایجان*، ص ۲۰۳.

24- Bagirov to Stalin, 2 September 1946, GADDOP AzR, F. 1, op. 89, D 112, pp. 141-144. Fernande Beatrice Sheid. *Bagirov and Soviet Policies in Iran 1939-1946*. pp. 347-348. AR SPIIMDA, f. i. s. 89, I, 112. v. 154.

۲۵- برای آگاهی از چگونگی همکاری ایل ذوالفقاری با نیروهای دولتی در مورد وقایع آذربایجان نگاه کنید به: ناصر ذوالفقاری. *تاریخ شفاهی بنیاد مطالعات ایران*. بتستا، آمریکا و نیز:

Robert Rossow, Jr. *The Battle of Azerbaijan*. 1946. *Middle East Journal*. Vol, 10, No. 1, Winter 1956. p. 31.

برای آگاهی از وقایع تبریز در آخرین روزهای حکومت فرقه و شمارکشته‌شدگان و مهاجران به شوروی نگاه کنید به:

Touraj Atabaki. *Azerbaijan: Ethnicity and Autonomy in Twentieth Century Iran*. pp. 168-178.

26- Fernande Beatrice Sheid. *Bagirov and Soviet Policies in Iran 1939-1946*. p. 352

برای آگاهی از چگونگی مرگ پیشه‌وری نگاه کنید به: جمیل حسینی. *فراز و فرود فرقه دموکرات آذربایجان*. صص ۲۱۸-۲۲۴.

27- Governmental telegram of M. Bagirov and I. maslennikov (the Commander of the 4th army), 11 April 1945-1946. AVP RF, f. 06. op. 8, 35, 557. I. II. Natalia I. Ygorova. *The "Iran Crisis" of 1945-1946: A View from the Russian Archives*. p. 13

برای آشنایی با جمهوری کردستان، چگونگی تشکیل، رشد و سرانجام آن نگاه کنید به:

William Eageiton Jr. *The Kurdish Republik of 1946* (London, New York 1963) Archie Roosevelt Jr. *The Kurdish Republic of Mahabad*. *The Middle East Journal*. Vol. 1. No. 3. July 1947. pp. 247-269.

28- James Goode. *The United States and Iran 1946-1951. The Diplomacy of Neglect*. pp. 9-10/10/19/25. Leonard Binder. *Iran: Political Development in A Changing Society*. p. 145. Habib Ladjevardi. *The Origin of U.S. Support for an Autocratic Iran*. *International Journal of MES*. Vol. 15, No. 2, May 1983, pp. 225-239. Rouhollah K. Ramazani. *Iran's Foreign Policy, 1941-1973. A Study of Foreign Policy in Modernizing Nation*. p. 149.

۲۹- مرد امروز. شماره‌ی ۱۲۷، ۲۵ مهر ۱۳۲۶. ص ۹.

۳۰- خاطرات امیر تیمور کلالی. طرح تاریخ شفاهی ایران. مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد. آمریکا (ویراستار) حبیب لاجوردی، ص ۷۹. شاهزاده اشرف پهلوی به رغم نظری که درباره‌ی قوام ابراز کرده بود، در تیرماه ۱۳۳۱ از انتصاب او به مقام نخست‌وزیری حمایت کرد.

۳۱- مجید نفرشی. سقوط قوام‌السلطنه. نشریه‌ی گفتگو: شماره‌ی دوم. دی ۱۳۷۲، ص ۱۵۲.

۳۲- محمدعلی سفری. قلم و سیاست، صص ۹۱۱-۹۱۳.

۳۳- همان، ص ۹۱۳.

۳۴- همان، صص ۹۱۴-۹۱۷.

۳۵- همان، ص ۹۱۸.

۳۶- به نقل از محمدعلی سفری. قلم و سیاست، صص ۹۲۲-۹۲۳. به نقل از نشریه‌ی دموکرات ایران، سال اول. شماره‌ی ۸۳، ۲۲ بهمن ۱۳۲۵، ص یک.

۳۷- به نقل از محمدعلی سفری. قلم و سیاست، صص ۹۲۳.

۳۸- برای آگاهی از دستخط شاه در تقدیر از قوام در مسئله‌ی آذربایجان، نگاه کنید به: دموکرات ایران، سال اول. شماره‌ی ۴۲، ۲۹ آذر ۱۳۲۵، ص ۱. برای آگاهی از متن کامل هردو نامه‌ی قوام به شاه و پاسخ حکیمی، وزیر دربار، به قوام نگاه کنید به: محمدعلی سفری. قلم و سیاست. از استعفای رضاشاه تا سقوط مصدق. نشر نامک. تهران ۱۳۷۱، صص ۹۱۱-۹۲۳.

فصل هشتم: در تیررس حادثه

1- FO 248/1535. Middleton to Eden, 11 and 14 June 1952.

2- FO 248/1509. Middleton to Eden, 28 December 1950. FRUS, 1952-1554. Vol.

6. The Ambassador-Designate in Iran (Henderson) to the Department of State, Tehran, 10 June 1952. pp 391-392

ملاقات محرمانه‌ی قوام‌السلطنه و هندرسون. خوشه. شماره‌ی ۱۸، جمعه ۱۵ تیر ۱۳۳۵. لقب «جناب اشرف» نخستین بار در سال ۱۳۰۰، هنگام انتصاب قوام به مقام

ریاست وزرایی از جانب احمدشاه به او تعلق گرفت و از آن پس همواره با این لقب از او یاد می‌شد. محمدرضا شاه پس از نامه‌ی تنیدی که قوام در سال ۱۳۲۸ در مخالفت با تغییر قانون اساسی به شاه نوشت، این لقب را از او پس گرفت. با انتصاب مجدد قوام به مقام نخست‌وزیری در تیرماه ۱۳۳۱، شاه در فرمان خود از قوام با عنوان جناب اشرف یاد کرد که نوعی اعتراف به عقب‌نشینی بود.

۳- حسین مکی. وقایع قیام سی‌ام تیر ۱۳۳۱، ص ۱۰۵ و حسین مکی. سال‌های نهضت ملی. کتاب سیاه. ج پنجم، صص ۲۲۲-۲۳۶.

۴- به نقل از باقر عاقلی. روزشمار تاریخ ایران. جلد اول، ص ۵۵۴.

۵- همان، ۵۵۴.

۶- همان، ۵۵۴. این اعلامیه در ۲۷ تیرماه ۱۳۳۱ توسط سیدرضا سجادی از رادیو خوانده شد. قوام عبارت «کشتی‌بان را سیاستی دگر آمده» را با تغییری در این بیت از شعر منوچهر دامغانی: عمر خوش دختران رز به سر آمد / کشتیان را سیاستی دگر آمد، گرفته بود. از گویندگی در رادیو تا نمایندگی مجلس. مصاحبه با سیدرضا سجادی. تاریخ معاصر ایران. سال ششم شماره‌ی ۲۵. بهار ۱۳۸۲، صص ۲۱۸-۲۲۲.

۷- حسن ارسنجانی. یادداشت‌های سیاسی سی‌ام تیرماه ۱۳۳۱، صص ۲۹-۳۰. مورخ‌الدوله سپهر. خاطرات، ص...

۸- برای آشنایی با نحوه‌ی استدلال قوام در چگونگی مقابله با مخالفان و شباهت آن با اعلامیه‌ی سی تیر در این زمینه، نگاه کنید به: بیانیه‌ی رئیس‌الوزرا هنگام معرفی کابینه در ۱۴ خرداد ۱۳۰۰ و یا نطق نخست‌وزیر در ۱۸ مرداد ۱۳۲۱، هنگام معرفی اعضای کابینه و ارائه‌ی برنامه‌ی دولت به مجلس شورای ملی. مذاکرات مجلس. ۱۶ برج جوز ۱۳۰۰ و همان، ۱۸ مرداد ۱۳۲۱. و یا معرفی کابینه به مجلس شورای ملی در ۲۸ بهمن ۱۳۲۴. به نقل از خانبابا بیانی. غانله آذربایجان، ص ۲۶۹.

۹- محمود کاشانی. قیام ملت مسلمان ایران. ۳۰ تیر ۱۳۳۱، صص ۳۴-۳۵ و ۴۵-۴۶. برخی از مطالب این فصل پیرامون آیت‌الله کاشانی و مصدق، پیشتر در کتاب «کنفدراسیون جهانی» عنوان شده است. نگاه کنید به. حمید شوکت. تاریخ بیست ساله کنفدراسیون جهانی محصلان و دانشجویان ایرانی (اتحادیه ملی) نشر بازتاب. ساربروکن، ۱۳۷۲، صص ۳۹-۶۲.

۱۰- همان، صص ۳۴-۳۷.

۱۱- به نقل از اتحادیه‌ی انجمن‌های اسلامی دانشجویان در اروپا. ۱۳۶۰، ص ۱۶.

۱۲- به نقل از نشریه‌ی آئین اسلام. شماره‌ی ۴. سال هفتم. ۲۶ خرداد ۱۳۲۹، ص ۳.

۱۳- همان، ص ۳۸.

۱۴- اطلاعات. ۱۳۲۹/۳/۲۱. به نقل از «روحانیت و نهضت ملی شدن صنعت نفت».

صص ۴۹-۵۰. نشریه‌ی آئین اسلام. شماره‌ی ۴. سال هفتم. ۲۶ خرداد ۱۳۲۹، ص ۳.

۱۵- حسن ارسنجانی. یادداشت‌های سیاسی سی‌ام تیرماه ۱۳۳۱، صص ۳۱-۳۸.

۱۶- همان، ص ۳۸.

17- FO 248/154, Tehran. 28 July 1952

حسن ارسنجانی. یادداشت‌های سیاسی سی‌ام تیرماه ۱۳۳۱، ص ۳۹.

۱۸- محمدعلی موحد. خواب آشفته نفت. ج اول، ص ۴۷۴. حسن ارسنجانی. یادداشت‌های سیاسی سی‌ام تیرماه ۱۳۳۱، صص ۴۷-۵۲.

۱۹- همان، ۵۶-۴۶/۵۵-۴۵.

۲۰- متن نامه آیت‌الله کاشانی به علاء چنین بود: «جناب آقای علاء دام‌ظله. دیروز بعد از شما ارسنجانی از جانب قوام‌السلطنه آمد و گفت به شرط سکوت، قوام انتخاب شش وزیرش را در اختیار من می‌گذارد. همان‌طور که حضوری عرض کردم، به عرض اعلیحضرت برسانید، اگر در بازگشت دولت مصدق تا فردا اقدام نفرمایند، دهانه تیز انقلاب را با جلوداری خودم متوجه دربار خواهم کرد. والسلام.» به نقل از روحانیت و نهضت ملی شدن صنعت نفت، صص ۹۷-۹۸.

۲۱- حسن ارسنجانی. یادداشت‌های سیاسی سی‌ام تیرماه ۱۳۳۱، ص ۴۶.

۲۲- همان، صص ۶۲-۵۸/۶۱.

۲۳- برای آگاهی از نظر هندرسون و میدلتون در این مورد نگاه کنید به:

FRUS. The Ambassador - Designate in Iran (Henderson) to the Department of State. No 178. Tehran. 6 June 1952. p. 392. FO 248/1535. Middleton to Eden. 12 June 1952.

۲۴- حسن ارسنجانی. یادداشت‌ها، صص ۶۸-۶۴. حسین مکی. وقایع سی‌ام تیر ۱۳۳۱، ص ۱۳۸. در پیشگاه تاریخ. چه کسی منحرف شد. دکتر مصدق یا دکتر بقایی. متن مدافعات دکتر مظفر بقایی کرمانی در دادگاه تجدیدنظر، ص ۱۱۹.

۲۵- علی شایگان. صفحه‌ای از تاریخ پرافتخار تاریخ ایران. فاجعه‌ی سی‌ام تیر. باختر امروز. شماره‌ی ۸۸۳، ۲۰ مرداد ۱۳۳۱، صص ۱-۲.

۲۶- حسن ارسنجانی. یادداشت‌ها، صص ۶۸-۶۴.

۲۷- سالنامه‌ی دنیا. سی‌ام تیر ۱۳۳۱. سال نهم، صص ۱۸۷-۱۸۵. برای آگاهی از شمار مجروحان و کشته‌شدگان واقعه‌ی سی‌ام تیر در شهرهای مختلف ایران نگاه کنید به: اسنادی از قیام سی‌ام تیر ۱۳۳۱، ص ۴۲ و محمد ترکمان. قیام ملی سی‌ام تیر به روایت اسناد و تصاویر، ص ۷۷۰. سالنامه‌ی دنیا. سی‌ام تیر ۱۳۳۱، سال نهم، صص ۱۸۷-۱۸۵.

۲۸- باختر امروز. شماره‌ی ۸۷۴، ۸ مرداد ۱۳۳۱، ص ۱. مذاکرات مجلس. دوره‌ی هفدهم. جلسه‌ی نوزدهم. چهارشنبه ۸ مرداد ۱۳۳۱، صص ۱-۲.

۲۹- همان، جلسه‌ی بیستم، صص ۲/۸.

۳۰- باختر امروز. شماره‌ی ۸۷۷، ۱۲ مرداد ۱۳۳۱، ص ۲. متن اطلاعیه‌ی وزارت دربار پیرامون وقایع سی‌ام تیرماه ۱۳۳۱ چنین بود: «وزارت دربار شاهنشاهی با ابراز این عقیده که فداکاری شهدای سی‌ام تیر برای همیشه در تاریخ جاویدن خواهد بود، مراتب تأثر و

تألم خاطر مبارک شاهانه را به بازماندگان شهدای این روز اعلام و از خداوند متعال خواهان است که وحدت و یگانگی ملت ایران را همواره حفظ نماید. به نقل از محمد ترکمان، قیام سی‌ام تیر ۱۳۳۱، ص ۳۴۷.

۳۱- باختر امروز. شماره‌ی ۸۷۲، ۶ مرداد ۱۳۳۱، ص ۲. مصدق در دور دوم ریاست وزرایی قوام در خرداد ۱۳۰۱، طی تلگرافی به او چنین نوشت: «مژده زمامداری حضرت اشرف مثل این است که روحی به بدن علیل و بی‌روح بنده دمید. نمی‌دانم به مملکت یا به حضرت اشرف، کدام یک تبریک عرض کنم...» به نقل از محمد ترکمان. نامه‌های دکتر مصدق، ص ۴۹. باختر امروز. شماره‌ی ۸۸۱، ۱۸ مرداد ۱۳۳۱، صص ۱/۷ و شماره‌ی ۱۱۵۱، ۲۸ تیر ۱۳۳۲، ص ۲.

۳۲- مسعود حجازی (خاطرات) رویدادها و داوری ۱۳۲۹-۱۳۲۹، ص ۴۴. باختر امروز، ۶ مرداد ۱۳۳۱، ص ۲. فردای سی تیر، بقایی در روزنامه شاهد خطاب به «مردم غیرتمند تهران» چنین نوشت: «چشم‌های خود را خوب باز کنید و این‌ها را به سلسله‌مراتب خوب بشناسید و یادداشت کنید. خانه‌های آنها را هم پیدا کنید و به خاطر بسپارید... آن وقت ای مردم غیرتمند، فجایع این افسران را به یاد بیاورید و بر آنها و زنان و بچه‌گان و مادران و پدرانشان رحم نکنید. قصاص کنید و انتقام خون برادران خود را بستانید... ای مردم غیرتمند تهران، فراموش نکنید که خداوند متعال به ما امر فرموده است... زندگی مسلمانان در قصاص و انتقام است. کسانی که بر روی مادران و خواهران ما تانک می‌دوانند، به شدیدترین وجهی به دست آنها قطعه قطعه شوند و خانه‌های آنها طعمه حریق شود. این‌ها و زنان و بچه‌گان و مادران و پدرانشان خون ایرانی ندارند. نسل منحوس این قبیل افسرانی که دستور برادرکشی می‌دهند، بایستی از صحنه کشور مقدس ما زدوده شود. برای آگاهی از متن کامل این نوشته نگاه کنید به: شاهد. شماره‌ی ۷۱۱. سه‌شنبه ۳۱ تیرماه ۱۳۳۱.

۳۳- حسین مکی. وقایع سی‌ام تیر ۱۳۳۱، ص ۱۴۱. مصاحبه‌ی حبیب لاجوردی با مظفر بقایی. تاریخ شفاهی مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد، ۱۹ ژوئن ۱۹۸۶. نوار شانزدهم.

۳۴- این ماده‌ی واحده در بیستم مرداد ۱۳۳۱ با هشت تبصره از تصویب مجلس گذشت. نگاه کنید به: مذاکرات مجلس. دوره‌ی هفدهم. جلسه‌ی ۲۳. دوشنبه بیستم مرداد ۱۳۳۱، ص ۶. بقایی طی نطقی در اعتراض به عدم بازداشت و مجازات قوام در مجلس گفت: «مجلس شورای ملی قوام‌السلطنه را مفسد فی‌الاهل شناخته. مفسد فی‌الاهل هم مطابق شرع ما مهدورالدم است. یعنی اگر کسی همین الآن برود این آدم بی همه چیز را بکشد، هیچ گناهی شرعاً ندارد. این شخص مفسد فی‌الاهل است.» مذاکرات مجلس. دوره‌ی هفدهم. جلسه‌ی ۴۱. سه‌شنبه یازدهم آذر ۱۳۳۱، ص ۱۴.

۳۵- باختر امروز. پنج‌شنبه ۱۶ مرداد ۱۳۳۱. شماره‌ی ۸۸۰، ص ۱. متن ماده واحده‌ای که به تصویب مجلس رسید چنین بود: «چون خیانت حاجی علی رزم‌آرا و حمایت او از اجانب بر ملت ایران ثبت است، بر قس که قاتل او استاد خلیل طهماسبی باشد، از نظر

- ملت بی‌گناه و تیره شده شناخته می‌شود. مذاکرات مجلس. دوره‌ی هفدهم. جلسه‌ی ۲۴. چهارشنبه ۲۲ مرداد ۱۳۳۱، ص ۸
۳۶. برای آگاهی از متن کامل نامه‌ی قوام به مجلس شورای ملی نگاه کنید به: روزنامه اطلاعات. ۱۶ مرداد ۱۳۳۱
۳۷. مصدق در محکمه نظامی. به کوشش جلیل بزرگمهر. جلسه‌ی سی و چهارم، ص ۷۷.
۳۸. حسن ارسنجانی. یادداشت‌ها، صص ۷۳-۷۴. برای آگاهی از چگونگی مخفی شدن قوام نگاه کنید به: همان، صص ۷۶-۷۰. حسین مکی. وقایع سی‌ام تیر ۱۳۳۱، صص ۱۴۲-۱۳۸ و «سپید کمال فاش می‌کند». کیهان، چاپ لندن. سال هفدهم. شماره‌ی ۸۳۸ پنج‌شنبه اول دی ۱۳۷۹ ص ۱.
۳۹. متن لایحه‌ای که به تصویب مجلس رسید چنین بود: «مجلس شورای ملی در وقایعی که از ۲۶ تیر تا سی‌ام تیر ۱۳۳۱ در تهران و ولایات اتفاق افتاده، تعقیب و تحقیقات از آقای احمد قوام مورد لزوم و ضروری است. لذا اجازه تعقیب مشارالیه را با تصویب ماده واحده ذیل از مجلس شورای ملی به قید دو فوریت درخواست می‌نماید.
- ماده واحده. مجلس شورای ملی به وزارت دادگستری اجازه می‌دهد که نسبت به وقایع ۲۶ تا سی و یکم تیر ۱۳۳۱ آقای احمد قوام را مورد تعقیب قانونی قرار دهد. مذاکرات مجلس. دوره‌ی هفدهم. جلسه‌ی ۳۵. چهارشنبه ۲۱ آبان ۱۳۳۱، ص ۱۱.
۴۰. باختر امروز. شماره‌ی ۹۴۵. ۸ آبان ۱۳۳۱ و شماره‌ی ۱۱۰۵، ۳۱ اردیبهشت ۱۳۳۲.
۴۱. همان، شماره‌ی ۹۵، ۱۴ آبان، شماره‌ی ۹۵۴، ۲۰ آبان و شماره‌ی ۱۰۱۶، ۵ بهمن ۱۳۳۱. کیهان، شماره‌ی ۳۳۶، ۱۹ فروردین، کیهان، شماره‌ی ۳۴۶، ۲۳ اردیبهشت و کیهان، شماره‌ی ۳۴۹، ۲۷ اردیبهشت ۱۳۳۲. به نقل از محمد ترکمان. قیام سی‌ام تیر به روایت اسناد و تصاویر، صص ۵۶۸-۵۷۰، ۵۶۱-۵۶۰، ۵۳۲-۵۳۱/۴۱۸-۴۱۷/۳۲۳.
۴۲. به نقل از محمود کاشانی. قیام ملت مسلمان ایران، سی تیر ۱۳۳۱، صص ۱۱۶-۱۱۵، ۳۷-۳۴.
۴۳. آیت‌الله کاشانی طی مصاحبه‌ای با شارل کارل، خبرنگار روزنامه لوموند پیرامون تشکیل اتحادیه‌ای از کشورهای اسلامی گفت: «حالا وقت آن رسیده است که ملت مسلمان عالم را دعوت به اتحاد محکم و خلل‌ناپذیری بکنیم... با تشکیل این اتحادیه، یک قدرت بزرگ و متحد برای مقابله با نفوذ استعمار خارجی و تضمین استقلال و آزادی ملت مسلمان به وجود خواهد آمد... این سازمان که «اتحادیه اسلامی جهانی» است، باید میان دو بلوک شرقی و غربی، قوه سوم بی‌طرفی باشد...» به نقل از: روحانیت و نهضت ملی شدن نفت، صص ۸۳-۸۵
۴۴. مذاکرات مجلس. دوره‌ی هفدهم. جلسه‌ی ۶۸. چهارشنبه ۲۲ بهمن ۱۳۳۱، ص ۱ و همان. سه‌شنبه ۲۸ بهمن ۱۳۳۱، ص ۲.
۴۵. همان. ص ۵.
۴۶. محمد ترکمان. به یاد دکتر سید حسین فاطمی، به مناسبت چهل و یکمین سالگرد

شهادت، ص ۶۲.

۴۷- کریم سنجابی نیز در ارائه‌ی تصویری عمومی پیرامون نگاه ویژه‌ی ملیون به اسلام و دسیسه‌های غرب در کشورهای اسلامی، تحلیلی شایان توجه داشت. او با اشاره به «نهضت‌های ضداستعماری دنیای اسلام» و کوشش «کورکورانه و خودپسندانه»ی دنیای غرب برای «خفه کردن این نهضت‌ها» گفت: متأسفانه مسلمانان در نتیجه‌ی بی‌توجهی به «تعالیم اسلامی» و «کفران نعمت پروردگار» با اختلافات داخلی روبه‌رو شدند. او اضافه کرد: «دنیای اسلام در مسیر تاریخ خود یک دشمن سرسخت داشته است و آن دنیای مغرب‌زمین است. اما دیگر «به خواست خدا، دنیای اسلام از این خواب سنگین بیدار شده و افق روشنی را در برابر خود می‌بیند. احساس می‌کنیم که ما به خطاهای گذشته خودمان متوجه شده‌ایم و توبه و استغفار ما در پیشگاه عدل الهی مورد قبول واقع شده است.» برای آگاهی از متن کامل سخنرانی سنجابی نگاه کنید به: مذاکرات مجلس، دوره‌ی هفدهم، جلسه‌ی ۴۲، سه‌شنبه ۱۸ آذر ۱۳۳۱، صص ۱-۲. برای آگاهی از متن مصوبه‌ی مجلس پیرامون منع ورود و تهیه و خرید و فروش و مصرف مشروبات الکلی نگاه کنید به: مذاکرات مجلس، دوره‌ی هفدهم، جلسه‌ی ۶۹، سه‌شنبه ۲۸ بهمن ۱۳۳۱، ص ۱۵.

۴۸- همان، دوره‌ی هفدهم، جلسه‌ی ۶۸، چهارشنبه ۲۲ بهمن ۱۳۳۱، صص ۲-۳ و جلسه‌ی ۶۹، سه‌شنبه ۲۸ بهمن ۱۳۳۱، صص ۸-۹.

۴۹- برای آگاهی از متن کامل نامه‌ی آیت‌الله کاشانی به مجلس در مخالفت با لایحه‌ی «اختیارات ویژه» نگاه کنید به: مذاکرات مجلس، دوره‌ی هفدهم، جلسه‌ی ۶۵، یکشنبه ۵ بهمن ۱۳۳۱، ص ۶. آیت‌الله کاشانی در جلسات مجلس شورای ملی شرکت نمی‌کرد. او یک‌بار در ۲۶ مرداد ۱۳۳۰، برای طرح مسایل مملکتی و گرفتن عکس با نمایندگان به بهارستان رفت. حضور کاشانی به‌عنوان رئیس مجلس در بهارستان، نخستین بار ۱۸ اسفند ۱۳۳۰ ذکر شده است. همچنین اعلام شده که او دوشنبه‌ها در مجلس حضور می‌یافت که درست به نظر نمی‌آید. نگاه کنید به مجموعه‌ای از مکتوبات، سخنرانی‌ها و پیام‌های آیت‌الله کاشانی، صص ۲۹۷/۳۲۴-۲۹۵.

۵۰- مذاکرات مجلس، سه‌شنبه ۲۶ شهر رجب ۱۳۲۸، ص ۳۷۱.

۵۱- «مخالفت با اختیارات به این عنوان که مخالف با قانون اساسی است، کلمه حقی بود که می‌خواستند از آن در راه باطل سوءاستفاده کنند.» محمد مصدق، خاطرات و تالمات، ص ۲۵۱. جلال متینی از قول مصدق می‌نویسد: «... بعد از تصویب اختیارات و تمدید آن، متجاوز از دویست لایحه قانونی از تصویب گذشت» و اضافه می‌کند: «یعنی در فاصله ۲۰ مرداد ۱۳۳۱ - تاریخ تصویب قانون اختیارات در مجلس سنا - تا ۲۵ مرداد ۱۳۳۲ و دریافت فرمان عزل، اگر تعداد این لوایح قانونی را نیز فقط دویست لایحه در نظر بگیریم، به‌طور متوسط در هر یک روز ونیم، یک لایحه قانونی به تصویب نخست‌وزیر رسیده و به موقع اجرا گذاشته شده است.» جلال متینی. دکتر مصدق، پیشنهادهای نخست‌وزیری و انگلیسی‌ها. مجله‌ی ایران‌شناسی. سال دوازدهم شماره‌ی ۴، زمستان ۱۳۷۹، ص ۷۲۵.

۵۲- برای اطلاع بیش تر در این زمینه نگاه کنید به: فواد روحانی، تاریخ ملی شدن صنعت نفت ایران، انتشارات شرکت سهامی کتاب‌های جیبی با همکاری مؤسسه انتشارات فرانکلین، چاپ دوم، تهران ۱۳۵۳ و فواد روحانی، زندگی سیاسی مصدق در متن نهضت ملی، انتشارات نهضت مقاومت ملی، لندن ۱۳۶۶، محمدعلی موحد، خواب آشفته نفت، دکتر مصدق و نهضت ملی ایران، نشر کارنامه، تهران ۱۳۷۸ و نیز،

L. P. Elwell - Sutton, Persian Oil: A Study in Power Politics. (London 1955)

H. Katouzian, "Oil Boycott and the Political Economy; Mossadiq and the Strategy of Non Oil Economics", in J.A. Bill and W.R. Louis (eds) Mossadiq, The Iranian Nationalism and Oil (London 1988) Mostafa Elm: Oil, Power, and Principle; Iran's Oil, Nationalization and its Aftermath (New York 1992).

۵۳- محمدعلی موحد، خواب آشفته نفت، ص ۴۹۴.

۵۴- مذاکرات مجلس، سه‌شنبه ۲۱ ربیع‌الاول ۱۳۴۰ ص ۲۳۶، پنج‌شنبه یازدهم صفر ۱۳۴۰، ص ۱۴۴ و یکشنبه هفتم صفر ۱۳۴۰، ص ۱۳۱، محمد مصدق، خاطرات و تالیمات، ص ۲۸۶، حسن ارسنجانی، یادداشت‌ها، ص ۳۸.

۵۵- این نامه نیمه‌تمام مانده و به گفته‌ی ایرج افشار به کسی فرستاده نشده و انتشار نیافته است. از محتویات نامه که تاریخ ندارد، می‌توان گمان کرد که در اواخر سال ۱۳۲۹ نوشته شده باشد. برای آگاهی از متن کامل نامه نگاه کنید به: ایرج افشار، یادداشت سیاسی قوام‌السلطنه، آینده، شماره‌ی ۷۰۹، مهر - آذر ۱۳۷۲، صص ۷۶۴-۷۶۲.

۵۶- همان، صص ۷۶۴-۷۶۲.

۵۷- به نقل از: روحانیت و نهضت ملی شدن صنعت نفت، صص ۱۱۷-۱۱۸.

۵۸- به نقل از همان، صص ۱۱۷/۱۱۸، برخی از مورخان در اصالت این نامه‌ی آیت‌الله کاشانی به مصدق و پاسخ او تردید داشته و یا آن را جعلی خوانده‌اند. برای آگاهی بیش تر از محتوای آن نامه و چگونگی آن نگاه کنید به: گفتگوی نویسنده با آقای حسن سالمی، نوه‌ی آیت‌الله کاشانی، نشریه‌ی پیام امروز، شماره‌ی هفتم، شهریور ۱۳۷۴.

۵۹- به نقل از روحانیت و نهضت ملی شدن صنعت نفت، ص ۱۱۸.

۶۰- برای آگاهی از نگرانی روحانیانی چون آیت‌الله بهبهانی پیرامون خطر کمونیسم در ایران در مرداد ۱۳۳۲، نگاه کنید به: مصاحبه حبیب لاجوردی با مهدی حائری یزدی، طرح تاریخ شفاهی ایران، مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد، ۲۸ ژانویه‌ی ۱۹۸۹، نوار ۲.

۶۱- همان، مصاحبه با مظفر بقایی، ۲۵ ژوئن ۱۹۷۶ نوار دوم.

منابع

آرشیو، کتاب‌ها و مقالات فارسی

- مرکز اسناد و خدمات پژوهشی وزارت خارجه‌ی جمهوری اسلامی ایران
- طرح تاریخ شفاهی ایران. مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد، آمریکا
- طرح تاریخ شفاهی بنیاد مطالعات ایران. بتستا، آمریکا
- انجمن مطالعات و تحقیقات تاریخ شفاهی ایران. برلین، آلمان
- آمار دارالخلافه تهران (اسنادی از تاریخ اجتماعی تهران در عصر قاجار) به کوشش سیروس سعدوندیان. منصوره اتحادیه (نظام مافی) نشر تاریخ ایران. تهران ۱۳۶۸
- آینه عبرت. خاطرات دکتر سیف‌پور فاطمی. به کوشش علی دهباشی. انتشارات سخن. شهاب ثاقب. تهران ۱۳۷۸
- احمد قوام. اسرار ملاقات‌ها و مذاکرات هیئت ایرانی با ژنرال‌یسم استالین در مسکو. نهمین سالنامه‌ی دنیا...
- احوال و آثار خوشنویسان. مهدی بیانی. انتشارات علمی. تهران ۱۳۶۳
- از گویندگی رادیو تا نمایندگی مجلس. رضا سجادی. مصاحبه با سیدرضا سجادی. گفتگوی مرتضی رسولی. فصلنامه‌ی تاریخ معاصر ایران. سال ششم. شماره‌ی ۲۵. بهار ۱۳۸۲.
- اسرار کمیته مجازات. جواد تبریزی. انتشارات فردوس. تهران ۱۳۶۲
- اسناد کابینه کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹. گردآورنده حسن مرسلوند. نشر تاریخ ایران. تهران ۱۳۷۴
- اسناد نخستین سپهبد ایران. احمد امیر احمدی. (به کوشش سیروس سعدوندیان) بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی. تهران، اردیبهشت ۱۳۷۳.
- اسنادی از امتیاز نفت شمال (۱۳۰۳-۱۳۰۰ هجری شمسی) سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. اداره کل آرشیو. اسناد و موزه دفتر رئیس جمهور. تهران ۱۳۷۹
- اسنادی از قیام سی تیر ۱۳۳۱. مجموعه اسناد تاریخی. مرکز اسناد ریاست جمهوری. (به کوشش روح‌الله بهرام) تهران ۱۳۸۲

- افضل التواریخ. میرزا غلامحسین افضل الملک. به کوشش منصوره اتحادیه (نظام مافی). سیروس سعدوندیان. نشر تاریخ ایران. تهران ۱۳۶۱
- اقدامات قوام السلطنه در شهر سرخس روس. مسعود کوهستانی نژاد. گنجینه اسناد. فصلنامه‌ی تحقیقات تاریخی. سال ششم. دفتر اول و دوم، بهار و تابستان ۱۳۷۵.
- سازمان انتشارات اسناد ملی ایران
- امیر شوکت الملک علم «امیر قاینه» تحریر و تقریر محمدعلی منصف. مؤسسه انتشارات امیرکبیر. تهران ۱۳۵۴
- اندیشه ترقی و حکومت قانون. عصر سپهسالار. فریدون آدمیت. انتشارات خوارزمی. تهران ۱۳۵۱
- انقلاب خراسان. مجموعه اسناد و مدارک ۱۳۰۰ شمسی. به کوشش کاوه بیات. مؤسسه‌ی پژوهش و مطالعات فرهنگی. تهران ۱۳۷۰
- اولین و آخرین شام با استالین. رضازاده شفق. سالنامه‌ی دنیا. شماره‌ی هجدهم...
- ایدئولوژی نهضت مشروطیت ایران. فریدون آدمیت. انتشارات پیام. تهران ۲۵۳۵
- ایران و جامعه ملل. فریدون زند فرد. نشر شیرازه. تهران ۱۳۵۷
- این جا طهران است. ۱۳۴۴-۱۲۶۹ هجری - قمری. منصوره اتحادیه (نظام مافی) نشر تاریخ ایران. تهران ۱۳۷۷
- بازجویی‌های میرزا رضای کرمانی و سایرین. حسن مرسلوند. نشر جوانه. تهران ۱۳۷۰
- بازنگری در تاریخ قاجاریه و روزگار آن. ابونصر عضد قاجار. دنیای کتاب. تهران ۱۳۷۶
- برآمدن رضاخان. برافتادن قاجار و نقش انگلیسی‌ها، سیروس غنی. ترجمه‌ی حسن کامشاد. انتشارات نیلوفر. تهران ۱۳۷۷
- برگ‌هایی از تاریخ. فصلنامه‌ی تاریخ معاصر ایران. محمد دهنوی. کتاب چهارم. تهران، زمستان ۱۳۷۱
- بلشویک‌ها و نهضت جنگل. موysi پرستیس. ترجمه‌ی حمید احمدی. نشر شیرازه. تهران ۱۳۷۹
- به یاد سید حسین فاطمی، به مناسبت چهل و یکمین سالگرد شهادت. محمد ترکمان. نشر هزاران. تهران ۱۳۷۴
- پایتخت‌های ایران. به کوشش محمدیوسف کیانی. سازمان میراث فرهنگی. تهران ۱۳۷۴
- پژوهشی در روابط ایران و روسیه شوروی یا قرارداد ۱۹۲۱. حاتم قادری. تهران

۱۳۵۹

- پلیس خفیه ایران. مروری بر رخدادهای سیاسی و تاریخیچه شهربانی ۱۳۲۰-۱۲۹۹. مرتضی سیفی فمی تفرشی. انتشارات ققنوس. تهران ۱۳۶۷
- پهلوی‌ها. خاندان پهلوی به روایت اسناد. به کوشش فرهاد رستمی. مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران. بنیاد مستضعفان و جانبازان. تهران ۱۳۶۸
- پیدایش و تحول احزاب مشروطیت. منصوره اتحادیه (نظام مافی) نشر گستره. تهران ۱۳۶۱
- تاریخ انقلاب جنگل. محمدعلی گیلک. انتشارات گیلکان. رشت ۱۳۷۱
- تاریخ انقلاب مشروطیت ایران. مهدی ملک‌زاده. انتشارات علمی. تهران ۱۳۶۳
- تاریخ اوایل انقلاب مشروطه ایران. سید حسن تقی‌زاده.
- تاریخ ایران. دوره ابتدایی از تاریخ عالم. محمدحسین فروغی. فی شهر شعبان. سنه ۱۳۱۸ هجری قمری. بی‌جا
- تاریخ بیداری ایرانیان. ناظم‌الاسلام کرمانی. به اهتمام علی‌اکبر سعیدی سیرجانی. مؤسسه انتشارات آگاه. تهران ۱۳۶۲
- تاریخ بی‌دروغ در وقایع کشته شدن ناصرالدین شاه قاجار. علی‌خان ظهیرالدوله. انتشارات شرق. تهران ۱۳۶۲
- تاریخ بیست ساله ایران (جلد اول) کودتای ۱۲۹۹. حسین مکی. مؤسسه انتشارات امیرکبیر. تهران ۱۳۵۸
- تاریخ بیست ساله. جلد هشتم. حسین مکی. انتشارات علمی. تهران ۱۳۶۴
- تاریخ بیست ساله کنفدراسیون جهانی محصلین و دانشجویان ایرانی (اتحادیه ملی) نشر بازتاب. حمید شوکت. سار بروکن، آلمان ۱۳۷۲
- تاریخ رجال ایران. قرن ۱۲، ۱۳، ۱۴. مهدی بامداد. کتاب‌فروشی زوار. تهران ۱۳۴۷
- تاریخ سیاه یا حکومت خانواده‌ها در ایران. خانواده قوام‌السلطنه. ابوالفضل قاسمی. چاپخانه‌ی گیلان. تهران...
- تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران. ملک‌الشعراء بهار. شرکت سهامی کتاب‌های جیبی. تهران ۱۳۵۷
- تاریخ مشروطه ایران. احمد کسروی. انتشارات امیرکبیر. تهران ۲۵۲۷
- تاریخ ملی شدن صنعت نفت ایران. فواد روحانی. انتشارات شرکت سهامی کتاب‌های جیبی با همکاری مؤسسه انتشارات فرانکلین. تهران ۱۳۵۳
- تیریز زیر چکمه‌های ارتش سرخ. جهانگیر موسوی‌زاده. نشر موسوی‌زاده، تهران ۱۳۸۱

- تفنن و تاریخ. علی وثوق. چهارفصل. چاپخانه‌ی بهمن. تهران ۱۳۶۱
- تلگرافات عصر سپهسالار. به کوشش محمود طاهر احمدی. انتشارات سازمان اسناد ایران. تهران ۱۳۷۰
- جغرافیای تاریخی ایران. محسن معتمدی. مرکز نشر دانشگاهی. تهران ۱۳۸۱
- جنبش میرزا کوچک خان بنا بر گزارش‌های سفارت انگلیس. غلامرضا میرزا صالح (گردآورنده و مترجم) نشر تاریخ ایران. تهران ۱۳۶۹
- چشم‌انداز. «افسانه یک اولیما توم»، تورج اتابکی. شماره‌ی سوم. پاریس. پاییز ۱۹۸۷
- حقایق الاخبار ناصری. محمد جعفر خورموجی، به کوشش حسین خدیو جم. نشر نی. تهران
- خاطرات. ابوالحسن ابتهاج. انتشارات علمی. تهران ۱۳۷۵
- خاطرات ادبی، سیاسی و جوانی به روایت سعید نفیسی (به کوشش علی‌رضا اعتصام) نشر مرکز. تهران ۱۳۸۱
- خاطرات امیر تیمور کلالی، رئیس ایل، وزیر کابینه مصدق. حبیب لاجوردی (ویراستار). طرح تاریخ شفاهی ایران. مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد، آمریکا ۱۹۷۷
- خاطرات حسام‌الدوله معزی (نجفقلی میرزا. آقا سردار) به کوشش ایرج افشار. انتشارات سروش. تهران ۱۳۷۹
- خاطرات سردار اسعد بختیاری. انتشارات اساطیر. تهران ۱۳۷۲
- خاطرات سلطان حمید قاجار، فرزند آخرین ولیعهد سلسله قاجار. حبیب لاجوردی (ویراستار) طرح تاریخ شفاهی. مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد. آمریکا ۱۹۹۶
- خاطرات سیاسی مورخ‌الدوله سپهر. احمد علی سپهر. به کوشش احمد سمیعی. نشر نامک. تهران ۱۳۷۴
- خاطرات سیاسی مهدی فرخ (معتصم‌السلطنه) به اهتمام و تحریر پرویز لوشانی. مؤسسه‌ی چاپ و انتشارات امیرکبیر. تهران ۱۳۴۸
- خاطرات سیاسی میرزا علی خان امین‌الدوله. (به کوشش حافظ فرمانفرمایان) شرکت سهامی کتاب‌های ایران. تهران ۱۳۴۱
- خاطرات من یا تاریخ صدساله. حسن اعظام قدسی (اعظام‌الوزاره) نشر کارنگ. تهران ۱۳۷۹

- خاطرات و اسناد حسین قلی خان نظام السلطنه مافی، معصومه نظام السلطنه مافی، سیروس سعدوندیان، مجموعه متون و اسناد تاریخی، نشر تاریخ ایران، تهران...
- خاطرات و اسناد دفتر روایی، انقلاب مشروطیت، نهضت جنگل، دوره ناامنی، وقایع سیاسی و اجتماعی خلخال، به کوشش ایرج افشار، بهزاد رزاقی، انتشارات فردوسی، تهران ۱۳۶۳
- خاطرات و اسناد محمدعلی غفاری، نایب پیشخدمت باشی (تاریخ غفاری) به کوشش منصوره اتحادیه (نظام مافی)، سیروس سعدوندیان، نشر تاریخ ایران، تهران ۱۳۶۱
- خاطرات و اسناد مستشارالدوله صادق، یادداشت‌های تاریخی، به کوشش ایرج افشار، انتشارات فردوسی، تهران ۱۳۶۱
- خاطرات و تألمات، محمد مصدق، انتشارات علمی، تهران ۱۳۵۸
- خاطرات و خطرات، گوشه‌ای از تاریخ شش پادشاه و گوشه‌ای از دوره زندگی من، مهدی قلی خان هدایت، انتشارات زوار، تهران ۱۳۷۵
- خراسان بزرگ، بحثی پیرامون چند شهر بزرگ خراسان، احمد رنجبر، مؤسسه‌ی انتشارات امیرکبیر، تهران ۱۳۶۳
- خواب آشفته نفت، دکتر مصدق و نهضت ملی ایران، محمدعلی موحد، نشر کارنامه، تهران ۱۳۷۸
- در پیشگاه تاریخ، چه کسی منحرف شد؟ دکتر مصدق یا دکتر بقایی؟ متن مدافعات دکتر مظفر بقایی در دادگاه تجدیدنظر، چاپخانه‌ی صنوبر، بی‌جا ۱۳۶۳
- ذکاءالملک فروغی و شهریور ۱۳۲۰، باقر عاقلی، انتشارات سخن، انتشارات علمی، تهران ۱۳۶۷
- رجال مشروطیت، سیدابوالحسن علوی، به کوشش و بازخوانی حبیب یغمایی و ایرج افشار، انتشارات اساطیر، تهران ۱۳۶۳
- رساله دفاعیه، شرح حال محمدتقی خان پسیان، چند نفر از دوستان و هواخواهان آن مرحوم، انتشارات ایرانشهر، برلین ۱۳۰۶
- رساله مجددیه، محمد مجدالملک سینکی، چاپخانه‌ی بانک ملی، تهران ۱۳۲۱
- رضاشاه، از تولد تا سلطنت، رضا نیازمند، بنیاد مطالعات ایران، بتستا، آمریکا ۱۹۶۶
- روحانیت و نهضت ملی شدن صنعت نفت، به کوشش گروهی از هواداران نهضت اسلامی ایران در اروپا، پاریس، اردیبهشت ۱۳۵۸
- روزشمار تاریخ ایران، از مشروطه تا انقلاب اسلامی، باقر عاقلی، نشر گفتار، تهران ۱۳۷۲

- روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه. محمدحسن خان صنیع‌الدوله، مقدمه و فهارس ایرج افشار. مؤسسه‌ی انتشارات امیرکبیر. تهران ۲۵۳۶
- روزنامه خاطرات عین‌السلطنه (قهرمان میرزا سالور) به کوشش مسعود سالور. ایرج افشار. انتشارات اساطیر. تهران ۱۳۷۸
- روزنامه رسمی کشور شاهنشاهی ایران، مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی
- رویدادها و دآوری ۱۳۲۹-۱۳۲۹. مسعود حجازی (خاطرات) انتشارات نیلوفر. تهران ۱۳۷۵
- رهبران مشروطه. ابراهیم صفایی. انتشارات جاویدان. تهران ۱۳۶۳
- زندگی سیاسی ابوالقاسم خان ناصرالملک. به کوشش رامین یلفانی. مؤسسه‌ی مطالعات تاریخ ایران. بنیاد مستضعفان و جانبازان. تهران ۱۳۷۶
- زندگی سیاسی خاندان قوام‌السلطنه. جعفر مهدی‌نیا. انتشارات پاسارگاد. تهران ۱۳۶۵
- زندگی سیاسی خاندان قوام‌السلطنه. مهدی فرخ. بی تا
- زندگی سیاسی مصدق در متن نهضت ملی. فواد روحانی. انتشارات نهضت مقاومت ملی. لندن ۱۳۶۶
- زندگی طوفانی. سید حسن تقی‌زاده. به کوشش عزیزالله علی‌زاده. انتشارات فردوس. تهران ۱۳۷۹
- زندگی ملک‌المتکلمین. مهدی ملک‌زاده. شرکت نسبی علی‌اکبر علمی و شرکا. تهران ۱۳۲۵
- زندگی‌نامه میرزا مهدی‌خان ممتحن‌الدوله شقاقی. خاطرات ممتحن‌الدوله. انتشارات فردوسی. تهران ۱۳۶۲
- سال‌های گم شده. از انقلاب اکبر تا مرگ لنین ۱۹۲۴-۱۹۱۷. حمید شوکت. نشر اختران. تهران ۱۳۷۹
- سال‌های نهضت ملی. کتاب سیاه. حسین مکی. انتشارات علمی. تهران ۱۳۷۰
- سپهد کمال فاش می‌کند. کیهان، چاپ لندن. سال هفدهم. شماره‌ی ۸۳۸ پنج‌شنبه اول دی ۱۳۷۹
- ستارخان سردار ملی. هوشنگ ابرامی. انتشارات قوس. تهران ۱۳۴۶
- سرگذشت نصرت‌الله جهانشاهلو افشار، ما و بیگانگان. نشر ورجاوند. تهران ۱۳۸۰
- سفرنامه امین‌الدوله حاج میرزا علی‌خان صدراعظم. میرزا علی‌خان امین‌الدوله. انتشارات توس. تهران ۱۳۵۴
- سقوط قوام‌السلطنه. مجید تفرشی. نشریه‌ی گفتگو. شماره‌ی دوم. تهران، دی

۱۳۷۲

- سه سال در ایران. کنت دوگوبینو. ترجمه‌ی ذبیح‌الله منصوری. انتشارات فرخی. تهران. بی تا

- سیاحتگران دوره قاجار. خان ملک ساسانی. کتابخانه طهوری. تهران ۱۳۷۸
- سیاست انگلیس و پادشاهی رضاشاه. هوشنگ صباحی. ترجمه‌ی پروانه ستاری. نشر گفتار. تهران ۱۳۷۹

- شبه خاطرات. علی بهزادی. نگارستان کتاب. تهران ۱۳۷۸
- شرح حال عباس میرزا ملک آرا، برادر ناصرالدین شاه. به کوشش عبدالحسین نوایی. انتشارات بابک. تهران ۱۳۶۱

- شرح زندگانی من. تاریخ اجتماعی و ادواری قاجاریه. عبدالله مستوفی. کتاب‌فروشی زوار. تهران ۱۳۶۰

- شناخت حقیقت. دکتر مظفر بقایی در پیشگاه تاریخ. پارس چاپ. کرمان ۱۳۵۸
- شوروی و جنبش جنگل. گریگور یقیکیان. یادداشت‌های یک شاهد عینی. به کوشش برزویه دهگان. مؤسسه‌ی انتشارات نوین. تهران ۱۳۶۳

- شیخ خسزعل و پادشاهی رضاخان. سرپرسی لورن. ترجمه‌ی محمدریفیعی دولت‌آبادی. انتشارات فلسفه. تهران ۱۳۶۳

- طلوع مشروطیت. مهدی قلی‌هدایت (مخبرالسلطنه) (به کوشش امیر اسماعیلی) انتشارات جم. تهران ۱۳۶۳

- غانله آذربایجان مستند به اسناد تاریخی و سیاسی و آرشیوی. خانابا بیانی. ویرایش سعید قانع. انتشارات زریاب. تهران ۱۳۷۵

- فراز و فرود فرقه دموکرات آذربایجان به روایت اسناد محرمانه آرشیوهای اتحاد جماهیر شوروی. جمیل حسنی. ترجمه‌ی منصور همایی. نشر نی. تهران ۱۳۸۳

- فرخ خان امین‌الدوله. مجموعه اسناد و مدارک. به کوشش کریم اصفهانیان. انتشارات دانشگاه تهران. تهران ۱۳۵۴

- فکر دموکراسی در نهضت مشروطیت ایران. فریدون آدمیت. انتشارات پیام. تهران ۲۵۳۵

- قحطی بزرگ در ایران. سال ۱۲۸۸ هجری قمری (۱۸۷۱-۱۸۷۰). شوکو آکازاکی. ترجمه‌ی مرتضی هنری. اقبال‌نامه. یادنامه‌ی اقبال. تهران.

- قوام‌السلطنه در مسکو. حمید سیاح. سالنامه‌ی دنیا. شماره‌ی هجدهم.
- قوام‌السلطنه و ایالات متحده آمریکا. کاوه بیات. گنجینه اسناد. سال اول. دفتر اول.

انتشارات سازمان اسناد ملی ایران. تهران، بهار ۱۳۷۰
- قوام‌السلطنه و «ایران ما». جهانگیر تفضلی. آینده. سال هفدهم. شماره‌ی ۹-۱۲.

آذر - اسفند ۱۳۷۰

- قیام آذربایجان و ستارخان. اسماعیل امیرخیزی. کتابفروشی تهران. تهران ۲۵۳۶
- قیام کلنل محمدتقی خان پسیان در خراسان. علی آذری. بنگاه مطبوعاتی صفی‌علی شاه. تهران ۱۳۵۴
- قیام ملت مسلمان ایران، ۳۰ تیر ۱۳۲۱. محمود کاشانی. چاپ خوشه. تهران ۱۳۵۹
- قیام ملی سیام تیر به روایت اسناد و تصاویر. محمد ترکمان (گردآورنده) انتشارات دهخدا. تهران ۱۳۶۱
- کتاب آبی. گزارش‌های محرمانه وزارت خارجه انگلیس درباره انقلاب مشروطیت ایران. احمد بشیری. نشر نو. تهران ۱۳۶۳
- کتاب نارنجی. گزارش سیاسی وزارت خارجه روسیه تزاری درباره انقلاب مشروطه ایران. به کوشش احمد بشیری. انتشارات نور. تهران ۱۳۶۷
- کلنل در دامگاه حادثه. مرتضی رسولی‌پور. فصلنامه‌ی تاریخ معاصر ایران. سال سوم. شماره‌ی ۱۱. تهران، پاییز ۱۳۷۸
- گزارش ایران. قاجاریه و مشروطیت. مهدی‌قلی هدایت (مخبرالسلطنه)، به‌اهتمام محمدعلی صوتی. نشر نقره. تهران ۱۳۶۳
- گشتی بر گذشته. خاطرات سفیر کبیر ایران در شوروی. تهمورث آدمیت. کتابسرا. تهران ۱۳۶۸
- گوشه‌ای از تاریخ اجتماعی تهران قدیم. جعفر شهری. مؤسسه‌ی انتشارات امیرکبیر. تهران ۱۳۷۵
- مبارزه سیاسی قوام‌السلطنه و مشارالملك. علی مشار. آینده. سال یازدهم. شماره‌ی ۱۰-۹ دی ۱۳۶۴
- مجله ایرانشناسی. دکتر مصدق، پیشنهادهای نخست وزیری و انگلیسی‌ها. جلال متینی. سال دوازدهم. شماره‌ی ۴ زمستان ۱۳۷۹
- مجموعه‌ای از مکتوبات، سخنرانی‌ها و پیام‌های آیت‌الله کاشانی از فردای قیام سیام تیر ۱۳۳۱ تا کودتای ننگین آمریکایی - انگلیسی ۲۸ مرداد ۱۳۳۲. محمد دهنوی (گردآورنده) شرکت سهامی چاپخش. تهران ۱۳۶۲
- مدرس، قهرمان آزادی. حسین مکی. بنگاه ترجمه و نشر کتاب. تهران ۱۳۵۷
- مشروطه‌سازان. محمد سفری. انتشارات علم. تهران
- مشروطه‌ی ایرانی. ماشاءالله آجودانی. نشر اختران، تهران ۱۳۸۲
- مصدق در محکمه نظامی. به کوشش جلیل بزرگمهر. نشر تاریخ ایران. مجموعه متون و اسناد تاریخی. شرکت کتاب جهان. کالیفرنیا ۱۹۸۶

- مصیبت وبا و بلای حکومت. مجموعه مقالات. هما ناطق. مجموعه پژوهش‌های تاریخ. تاریخ ایران. نشر گستره. تهران ۱۳۵۸
- مطالعات جامعه‌شناسی ایران. جلد اول. مسکن. زیر نظر محمود طالقانی. مؤسسه‌ی مطالعات و تحقیقات فرهنگی. تهران ۱۳۶۹
- مقالات سیاسی مورخ‌الدوله سپهر. (به کوشش احمد سمیعی) مؤسسه‌ی مطبوعاتی عطایی. تهران ۱۳۴۱
- مقاله‌نامه خراسان. به کوشش نقیب نقوی. نشر معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی. مشهد ۱۳۷۲
- مقدمات مشروطیت. هاشم محیط مافی. به کوشش مجید تفرشی. جوان جان‌فدا. انتشارات علمی. تهران ۱۳۶۳
- ملاقات محرمانه قوام‌السلطنه و هندرسون. خوشه. شماره‌ی ۱۸، تهران ۱۵ تیر ۱۳۳۵
- میرزا احمدخان قوام‌السلطنه در دوران قاجاریه و پهلوی. باقر عاقلی. سازمان انتشارات جاویدان. تهران ۱۳۷۶
- مینودر یا باب‌الجنة قزوین. تاریخ و جغرافیای تاریخ قزوین. محمدعلی گلریز. انتشارات طه. قزوین ۱۳۶۸
- ناسخ‌التواریخ (تاریخ قاجاریه). محمدتقی لسان‌الملک سپهر. به اهتمام جمشید کیانفر. انتشارات اساطیر. تهران ۱۳۷۷
- نامه‌های تاریخی. ابراهیم صفایی. چاپخانه شرق. تهران ۱۳۴۸.
- نامه‌های دکتر مصدق. محمد ترکمان. نشر هزاران. تهران ۱۳۷۴
- نامه‌های مغیث‌الدوله (۱۳۳۴-۱۳۳۰ هجری قمری)، یوسف مغیث‌الدوله. مجموعه متون و اسناد تاریخی. مجموعه اسناد رضاقلی خان نظام‌السلطنه مافی. به کوشش معصومه نظام مافی. نشر تاریخ ایران. تهران ۱۳۶۲
- نخست وزیر ایران در مسکو. سلمان اسدی. سالنامه‌ی دنیا. شماره‌ی هفدهم...
- نظام سیاسی و سازمان‌های اجتماعی ایران در عصر قاجار. غلامرضا وره‌رام. مؤسسه‌ی انتشارات معین. تهران ۱۳۶۷
- نظم و نظمیة در دوره قاجاریه. مرتضی سیفی فمی تفرشی. انتشارات یساولی. فرهنگسرا. تهران ۱۳۶۲
- نگاهی گذرا به وضعیت بهداشت و بهداری زمان ناصرالدین شاه قاجار. محمد حسین منظورالاجداد. گنجینه اسناد. دفتر دوم. تهران ۱۳۶۸
- نهضت میرزا کوچک‌خان جنگلی و اولین جمهوری شورایی در ایران، شاپور رواسانی. چاپخش. تهران ۱۳۶۳

- واقعات اتفاقیه در روزگار. محمد مهدی شریف کاشانی. به کوشش منصوره اتحادیه (نظام مافی)، سیروس سعدوندیان. نشر تاریخ ایران، ۱۳۶۲
- وقایع سیام تیر ۱۳۳۱. حسین مکی. انتشارات علمی. تهران ۱۳۷۸
- یادداشت‌های دکتر قاسم غنی. ناشر سیروس غنی. لندن ۱۳۵۹ شمسی (۱۹۸۰ میلادی)
- یادداشت‌های رضا هروی بصیرالدوله. دو سال روابط محرمانه احمدشاه با سفارت شوروی. به کوشش مجید تفرشی. نشر تاریخ ایران. تهران ۱۳۶۷
- یادداشت‌های سیاسی سیام تیرماه ۱۳۳۱. حسن ارستنجانی. پیرایه بامشاد. چاپخانه‌ی آتش. تهران ۱۳۲۵
- یادداشت‌های سیاسی قوام‌السلطنه. ایرج افشار. آینده. سال نوزدهم. شماره‌ی ۷-۹. مهر - آذر ۱۳۷۲
- یادداشت‌های عمر. سیدحسین دها. انتشارات اقبال. لوس آنجلس. آمریکا ۱۳۷۰
- یک داستان شگفت‌انگیز. عباس خلیلی. مجله‌ی وحید. شماره‌ی چهارم. دوره‌ی جدید. از ۱۵ بهمن تا ۱۵ اسفند ۱۳۵۰

روزنامه‌ها و نشریات

- آذربایجان
- آینده
- آیین اسلام
- اطلاعات
- ایران ما
- باختر امروز
- پیام امروز
- تاریخ معاصر. فصلنامه تخصصی
- جبهه
- چشم انداز
- خواندنی‌ها
- خوشه
- دژ
- دموکرات ایران
- راهنمای کتاب
- رهبر
- سالنامه دنیا
- شاهد
- ظفر
- کیهان. چاپ لندن
- گفتگو
- گنجینه اسناد
- مجله ایرانشناسی
- مجله وحید
- مرد امروز

آرشیو، کتاب‌ها و مقالات خارجی

- British Foreign Office, Public Record Office. London.
- General Records of the Department of State: Iran, Decimal File. Record Group. 59, National Archives, Washington D.C.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes: Deutsche Bundes Archiv, Berlin.
- US Department of State, Foreign Relations of the United States. Washington, D.C.
- Abrahamian, Ervard. Communism and Communalism in Iran: The Tudeh and the Firqah-i Dimokrat. International Journal of MES. I, 1970.
- Abrahamian, Ervard. Iran Between Two Revolutions (New Jersey 1982).
- Abrahamian, Ervard. Oriental Despotism. The Case of Qajar Iran. International Journal of MES. Vol. 5. 1974.
- Afary, Janet. The Contentions History of Gilan Republic of Iran: A Critical Exploration. Iranian Studies. Vol. 28, No. 1-2. Winter-Spring 1995.
- Afkhami, Amir A. Diseases and Water Supply: The Case of Cholera in Late 19th - Century Iran. F&ES Bulletin. Middle Eastern Natural Environment Bulletin Series. Yale School of Forestry and Environmental Studies Yale University. (Connecticut 1998) No. 103.
- Amanat, Abbas. Pivot of the Universe: Nasir al Din Shah Qajar and the Iranian Monarchy (Berkeley 1997).
- Atabaki, Touraj. Azerbaijan, Ethnicity and Autonomy in Twentieth Century Iran (London 1993).
- Balfur, J.M.; Recent Happening in Persia. Late Chief Assistant to the Financial Advisor to the Persian Government. (London 1922).
- Binder, Leonard. Iran: Political Development in a Changing Society (Berkeley & Los Angeles 1962).
- Browne, Edward G.; The Persian Revolution of 1905-1909 (Cambridge

1910).

- Bullard, Reader. Letters from Tehran.: A British Ambassador in World War II in Persia (London, New York 1991).
- Chaqueri, Cosroe. The Soviet Socialist Republic of Iran 1920-1921. Birth of A Trauma (Pittsburg 1995).
- Collin, Meredith. Early Qajar Administration: An Analysis of its Development and Foundation. Iranian Studies. Vol. IV Spring-Winter 1971, No. 2-3.
- Cronin, Stephanie. An Experiment in Revolutionary Nationalism: The Rebellion of Colonel Muhammad Taqhi Persian in Mashhad. April-October 1921. NES. Vol. 33, No. 4, October 1997.
- Cronin, Stephanie. Opposition to Reza Khan within the Iranian Army 1921-1926. Middle Eastern Studies, Vol. 30, No. 4, October 1994.
- De Novo, John A. American Interest and Policies in the Middle East 1900-1939 (Minneapolis 1983).
- Doeneke, Junus D. Revisionist, Oil and Cold War Diplomacy. Iranian Studies. Vol. 3, Winter 1970.
- Eagelton Jr., William. The Kurdish Republic of 1946 (London, New York 1963).
- Elm, Mostafa. Oil, Power, and Principle; Iran's Oil Nationalization and its Aftermath (New York 1992).
- Elwall-Sutton, L.P. Modern Iran (London 1942).
- Elwell-Sutton, L.P. Persian Oil. A Study in Power Politics (London 1955).
- Elwell-Sutton, L.P. Political Parties in Iran 1941-1948. The Middle East Journal. Vol. 3, No. 1, Jan 1949.
- Eshraghi, E. Anglo-Soviet Occupation of Iran in August 1941. MES. Vol. 20, No. 1, Jan 1984.
- Eshraghi, E. The Immediate Aftermath of Anglo-Soviet Occupation of Iran in August 1941. MES. Vol. 20, No. 3, July 1984.
- Farmayan, Hafez. Portrait of Nineteenth-Century Iranian Statesman. The Life and Time of Grand Vizir Amin u. Dowleh 1844-1904. International Journal of MES. Vol. 15, No. 3, August 1983.
- Figes, Orlado. A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891-1924.

(London 1996).

- Floor, William. Labour Unions, Law and Conditions in Iran 1900-1914. Center for Middle Eastern & Islamic Studies. (Durham 1985).
- Goode, James. The United States and Iran 1946-1951. The Diplomacy of Neglect (Michigan 1989).
- Grey, W.G. Lieut Colonel. Recent Persian History. Journal of Central Asian Society (London 1922). Jan 1926. Vol XIII, Part 1.
- Katouzian, H. "Oil Boycott and the political Economy; Mossadiq and the Strategy of Non Oil Economics", in J.A. Bill and W.R. Louis (eds) Mossadiq, Iranian Nationalism and Oil (London 1988).
- Kauz, Ralph. Politische Parteien und Bevölkerung in Iran: Die Hezb-e Demokrat-e Iran und ihr Führer Qavamo s-Saltanae (Berlin 1995).
- Khalid, Adeeb (Book Review) Krasnaia Persiia: Bol'sheviki v Giliane, 1920-1921. Dokumental'naia khronika, Vladimir Genis, Moscow: Tsentr Strategicheskikh i Politicheskikh Issledovaniï/MNPI. 2000. The Journal of the Society for Iranian Studies. Vol. 36, No. 2, June 2003.
- Kiddy, Nikki R. The Iranian Power Structure and Social Change 1800-1969. International Journal of MES. Vol. 2. 1971.
- Kuniholm, Bruce R. The Origin of the Cold War in Near East. Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece (New Jersey 1980).
- L'Estrange Fawcett, Louise. Iran and the Cold War. The Azerbaijan Crisis of 1946 (Cambridge 1992).
- Ladjevardi, Habib. The Origin of U.S. Support for an Autocratic Iran. International Journal of MES. Vol. 15, No. 2, May 1983.
- Lampton, A.K.S. Persian Society under the Qajar. Journal of the Royal Asian Society. April 1961. Vol. XLVIII 2.
- League of Nations publications, Procés-Verbal of the Sixth Session of the Council of the League of Nations. London, 14th and 16th of June 1920, pp. 3-33 and League of Nations Official Journal, No. 1, February 1920, pp. 126, No. 5, July-August 1920.
- Lenczowski, George. Russia and the West in Iran 1918-1948. A Study in Big-Power Rivalry (New York 1949).
- Louis, Roger. The British Empire in the Middle East: Arab

- Nationalism, The United States and Postwar Imperialism (Oxford 1984).
- McFarland, Stephan L. Anatomy of an Iranian Political Crowd: The Tehran Bread Riot of December 1942. International Journal of MES. Vol. 17, 1985.
 - McFarland, Stephan L. The Crisis in Iran 1941-1947: A Society in Change and the Peripheral Origin of the Cold War (Texas 1981).
 - Oberling, Pierre. The Qashgai Nomad of Fars (The Hauge 1974).
 - Popov, M.V. Krakh Gitlerovsko go Piana Napadcia na SSSR in Irana. Utchennya Zapinski Instituta Vostokovednia, (Moskova 1953) Vol. 18.
 - Ramazani, Rouhollah K. Iran's Foreign Policy. 1941-1973. A Study of Foreign Policy in Modernizing Nation (Virginia 1975).
 - Rezun, Miron. The Iranian Crisis of 1941. The Actors: Germany and the Soviet Union (Köln, Wien 1982).
 - Rezun, Miron. The Soviet Union and Iran: Soviet policy in Iran from the Beginning of the Pahlavi Dynasty until the Soviet Invasion in 1941 (Genevé 1981).
 - Roosevelt Jr, Archie. The Kurdish Republic of Mahabad. The Middle East Journal. Vol. 1, No. 3, July 1947.
 - Root, Waverly. The Secret History of the War (New York 1945).
 - Rosenberg, J. Philipp. The Cheshire Ultimatum: Truman's Message to Stalin in the 1946 Azerbaijan Crisis. The Journal of politics. Aug 1979. Vol 41, No. 3.
 - Rossow, Robert. The Battle of Azerbaijan 1946. Middle East Journal. Vol. 10, No. 1, Winter 1995.
 - Rubin, Micheal A. (Stumbling through the "Open Door"): The U.S. in Persia and the Standard-Sinclair Oil Dispute 1920-1925. Iranian Studies. Vol. 28, nos 304, Summer-Fall 1995.
 - Ryszard Kapuscinski. Meine Reisen mit Herodot. Aus dem Polnischen von Martin Pollack. Eichborn Verlag. (Frankfurt am Main. 2005)
 - Samii, Kuross A.: Truman Against Stalin in Iran: A Tale of Tree Masages. Middle Eastern Studies. Jan 1987. Vol. 23. No. XXIII.
 - Schulze-Holthus, Bernhardt. Frührot in Iran: Abenteuer im deutschen Geheimdienst (Esslingen am Neckar 1952).
 - Sheehan, Michael Khan. United States Interest and Politics 1941-1954

(New York 1968).

- Sheid, Fernande Beatrice. *Bagirov and Soviet Policies in Iran 1939-1946* (Yale 2000).

- Shuster. Morgan. *The Strangling in Persia*. (Edinburgh and London 1922).

- Skrine, Clarmont. *World War in Iran* (London 1962).

- Stewart, Richard A. *Sunries at Abadan. The British and Soviet Invasion of Iran* (New York 1950).

- Thrope James A. *Truman's Ultimatum to Stalin on the Azerbaijan Crisis: The Making of a Myth*. *The Journal of Politics*. Feb 1978. Vol. 40, No. 1.

- Yapp, Malcom E. *The Last Years of Qajar Dynasty 1900-1921*. In Hossein Amirsadeghi. (ed.) *Twentieth-Century Iran* (London 1977).

- Yeselson, Abraham. *United States-Persian Diplomatic Relations, 1883-1921* (New Jersey 1956).

- Yogorova. Natalia I. *The "Iran Crisis" of 1945-1946: A View from the Russian Archives*. Institute of Universal History. Russian Academy of Science. Working Paper, No. 15. Cold War International History Project. Woodrow Wilson International Center of Scholars. May 1996.

- Zirinsky. Michael P. *Blood, Power, and Hypocrisy: The Murder of Robert Imbrie and American Relation with Pahlavi Iran, 1924*. *International Journal of MES*. Vol. 18, No. 3. August 1986.

کابینه‌های قوام

- اول: ۱۴ خرداد ۱۳۰۰ برابر با ۴ ژوئن ۱۹۲۱ میلادی
دوم: ۱۱ تیر ۱۳۰۰ برابر با ۲۰ ژوئیه ۱۹۲۱ میلادی
سوم: ۱۶ مهر ۱۳۰۰ برابر با ۱۸ ژوئن ۱۹۲۱ میلادی
چهارم: ۲۷ خرداد ۱۳۰۱ برابر با ۱۷ ژوئن ۱۹۲۲ میلادی
پنجم: ۱۸ مرداد ۱۳۲۱ برابر با ۹ اوت ۱۹۴۲ میلادی
ششم: ۲۵ بهمن ۱۳۲۴ برابر با ۱۴ فوریه ۱۹۴۶ میلادی
هفتم: ۱۰ مرداد ۱۳۲۵ برابر با اول اوت ۱۹۴۶ میلادی
هشتم: ۲۷ مهر ۱۳۲۵ برابر با ۱۹ اکتبر ۱۹۴۶ میلادی
نهم: ۲۸ خرداد ۱۳۲۶ برابر با ۱۸ ژوئن ۱۹۴۷ میلادی
دهم: ۲۲ شهریور ۱۳۲۶ برابر با ۱۳ سپتامبر ۱۹۴۷ میلادی
یازدهم: ۲۷ تیر ۱۳۳۱ برابر با ۱۸ ژوئیه ۱۹۵۲ میلادی
تولد: ۱۲۵۶ شمسی برابر با ۱۸۷۷ میلادی
مرگ: ۳۱ تیر ۱۳۳۴ برابر با ۲۲ ژوئیه ۱۹۵۵ میلادی

Reza.Golizadeh



جناب آصف صدیق

بچگونه حضرت بیت پرشده سرشده در بیت پرشده سرشده

کتاب پرده شکرین ... قاصد حرق ... در سال ایران در سایر ...

بچگونه ... در ...

برگانه ...

بجانب ...

بیت ...

عبد ...

بجانب ...

بیت ...

بجانب ...

فرمان مشروطیت به خط میرزا احمدخان دیر حضور (قوام السلطنه)

Handwritten signature or mark on the right side of the page.

